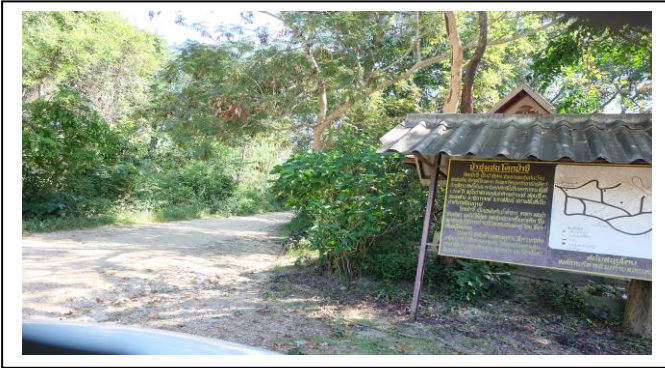

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมกับภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของชาวภูไท

Cultural Landscape and Indigenous Knowledge of
Natural Resource and Environment Management of
Phutai Tribe

อิสระ อินทร์ยา * และ เค็น เทย์เลอร์**

Isara In-ya and Ken Taylor

* นักศึกษาปริญญาเอก สาขาการจัดการมรดกสถาปัตยกรรมและการท่องเที่ยว คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร e-mail: isara_inya@yahoo.com

** Emeritus Professor at Humanities Research Center, The Australian National
University, Canberra, Australia. e-mail: Taylor_k@anu.ac.au

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำความรู้จากการศึกษาแนวคิดเรื่องภูมิทัศน์วัฒนธรรม มาทำการประเมินคุณค่าและวิเคราะห์ถึงภูมิปัญญาของชาติพันธุ์ไท ในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และความสัมพันธ์ระหว่างภูมิปัญญาดังกล่าวกับสภาพภูมิประเทศในการตั้งถิ่นฐาน โดยเลือกชุมชนชาวภูไท ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยเพื่อเป็นกรณีศึกษา ใช้วิธีการศึกษาด้วยการทบทวนวรรณกรรม เกี่ยวกับแนวคิดภูมิทัศน์วัฒนธรรม วัฒนธรรมและความเชื่อของชาวภูไท จากนั้นจึงเก็บรวบรวมข้อมูลจากพื้นที่วิจัย ด้วยการศึกษาจากภาพถ่ายทางอากาศ การสำรวจ การสังเกต การสัมภาษณ์และการเสวนากลุ่ม เพื่อทำการประเมินสภาพและความสำคัญทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่วิจัย ผลการศึกษาพบว่า 1) ชาวภูไทมีคติความเชื่อในการตั้งถิ่นฐานว่าชุมชนต้องประกอบด้วยเขตพื้นที่สำคัญ 4 เขต คือ บ้าน-นา-ป่า-น้ำ ซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญของชุมชนอันได้แก่ทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรดินและที่ดิน ทรัพยากรป่าไม้ และทรัพยากรน้ำ 2) ชาวภูไทมีภูมิปัญญาในการจัดการเขตพื้นที่ทั้ง 4 เขต และทรัพยากรสำคัญทั้ง 4 ประการ เพื่อตอบสนองความต้องการในการดำเนินชีวิตประจำวัน โดยยึดหลักความสมดุลระหว่างการบริโภคกับการบำรุงรักษา ภายใต้ค่านิยมของ “ความเคารพรัก” อันได้แก่ความเคารพต่อกติกาสากล ของ ความเคารพตนเอง เคารพผู้อื่น เคารพธรรมชาติ และความเคารพต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ และเคารพต่อสากลคือสิ่งที่เป็นกลางที่ยอมรับได้จากทุกฝ่าย 3) เอกลักษณ์ของทำเลการตั้งถิ่นฐานและภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรของชุมชน ก่อเกิดเป็นคุณค่าทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชาวภูไท อันแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของสังคมมนุษย์ที่สอดคล้องประสานกับข้อจำกัดแห่งสภาพแวดล้อม และทรัพยากรธรรมชาติ

คำสำคัญ : ภูมิทัศน์วัฒนธรรม, ทรัพยากรธรรมชาติ, การบริหารจัดการ, ชาติพันธุ์ไท

Abstract

The study on cultural landscape and indigenous knowledge of natural resource and environment management of Phutai tribe, is focusing on cultural landscape and intangible heritage which related with knowledge and wisdom of natural and environment management of Phutai people in the Northeastern Region of Thailand. The cultural landscape of the research site can be divided into four zones under the concept of Baan-Na-Pa-Nam or Home-Farm-Forest-Water resource. Baan or living area is the place for human and living activities and Phutai philosophies are “peaceful coexisting” and “living together by respect”, Na is the place for agriculture that Phutai philosophy is ‘balancing of utilization by love’, Pa is the area of forest and mountain which is the place for supernatural things, and it is community natural resource bank that the philosophy is “respectful to consume and conserve”, and Nam is the place of watershed and water resource area that the research found this is the “mixture of the sets of Phutai knowledge and wisdom”. The research outcome helpful to understand this minority tribe traditional cultural landscape that can be a representative of the civilization them, that they can be adapt to the limitation of nature and improve the natural environment to suit their way of life. These processes of adaptations and improvements are created by knowledge of each human society for appropriate natural resource and environment management that suit for their society.

Keyword : cultural landscape, natural resource, management, Phutai tribe

บทนำ

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น บรรยากาศ ดิน น้ำ ป่าไม้ สัตว์ป่า แร่ธาตุ พลังงาน และความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งการดำรงชีวิตของมนุษย์ต้องพึ่งพิงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเหล่านี้ หากทรัพยากรเสื่อมโทรมหรือหมดไป ย่อมสร้างผลกระทบร้ายแรงต่อสังคมมนุษย์ ดังนั้นในทุกสังคมนับแต่สมัยโบราณ จึงได้สร้างชุดของความรู้และภูมิปัญญาที่เหมาะสมขึ้น เพื่อจัดการการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรให้มีประสิทธิภาพและเป็นหลักประกันถึงความยั่งยืนของสังคมของตน

สำหรับชุมชนชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ซึ่งเป็นภูมิภาคที่มีสภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศ และทรัพยากรแตกต่างจากภาคอื่นๆ อย่างชัดเจน ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญซึ่งมีความเกี่ยวพันอย่างลึกซึ้งกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน คือ ทรัพยากรดินและที่ดิน ทรัพยากรน้ำ และป่าไม้ ซึ่งทรัพยากรเหล่านี้มีความสำคัญไม่เพียงแต่เป็นแหล่งวัตถุดิบในการดำรงชีพและแหล่งทำมาหากินเท่านั้น แต่ยังมีคุณค่าอย่างลึกซึ้งกับวัฒนธรรม ความเชื่อ และประเพณีของชุมชนอีกด้วย

ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นแนวคิดหนึ่งในการศึกษาด้านวัฒนธรรม โดยแสดงให้เห็นถึงต้นกำเนิดและการพัฒนาของสังคมหนึ่งๆ ผ่านทางลักษณะทางกายภาพและการใช้งานของพื้นที่ เป็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการผสมผสานกันระหว่างธรรมชาติและมนุษย์ โดยแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์และการตั้งถิ่นฐาน ผ่านกาลเวลามาจนกระทั่งปัจจุบันซึ่งทำให้เห็นได้ว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นผลของความสัมพันธ์หรือการกระทำต่อกัน ระหว่างวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อมภูมิศาสตร์ โดยสะท้อนถึงพัฒนาการของสังคมหรือชุมชนนั้น จากอดีตจนถึงปัจจุบัน ผ่านทางลักษณะกายภาพของพื้นที่ในสังคมหรือชุมชนนั้น (ประมาณ เทพรักษ์, 2549: 8) บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาถึงเอกลักษณ์ทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนชาวภูไทและภูมิปัญญาของชาวภูไทเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ ในด้านการเข้าถึง (Accessing) การใช้ประโยชน์ (Utilizing) และการบริหารจัดการ (Management) ที่มีความสอดคล้องและเหมาะสมกับวิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ และประเพณีของ

ชุมชน เป็นภูมิปัญญาแห่งการบริโภคทรัพยากรธรรมชาติอย่างคุ้มค่าและยั่งยืน โดยเน้นที่ทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นต้นทุนทางเศรษฐกิจของชุมชน (ชุมชนในเขตพื้นที่ราบสูงภูมิอากาศแบบร้อนชื้น) ที่สำคัญคือ ทรัพยากรมนุษย์ ดินและที่ดิน ป่าไม้ และทรัพยากรน้ำ ผลที่ได้รับจากการวิจัยนี้ ยังสามารถใช้เป็นแนวทางทางให้กับชุมชนอื่นๆ ในการกำหนดแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้สอดคล้องกับพื้นฐานทางวัฒนธรรมของตนได้อีกด้วย

คำจำกัดความ

“ภูมิทัศน์วัฒนธรรม” หมายถึง ค่านิยมทุกสิ่งทุกอย่างทั้งทางรูปธรรมและนามธรรม อันเป็นสิ่งที่ผู้คนในสังคมถือร่วมกัน และได้กระทำต่อสภาพแวดล้อมธรรมชาติและภูมิประเทศ เพื่อสร้างความเจริญงอกงาม และพัฒนาสังคมของมนุษย์ เป็นพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่ประกอบด้วยแหล่งทรัพยากรทางวัฒนธรรมและธรรมชาติ อันมีความเกี่ยวเนื่องกับพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ และมีคุณค่าทางด้านความงาม (Ken Taylor, 2009: 8-13)

“ทรัพยากรธรรมชาติ” หมายถึง สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มีประโยชน์สามารถสนองความต้องการของมนุษย์ได้ หรือมนุษย์สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ เช่น บรรยากาศ ดิน น้ำ ป่าไม้ พืชหญ้า สัตว์ป่า แร่ธาตุ พลังงาน ทรัพยากรธรรมชาติเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติโดยที่มนุษย์ไม่ได้สร้างขึ้น และมีประโยชน์ต่อมนุษย์ (ชัยศรี ธาราสวัสดิ์พิพัฒน์, 2548: 92)

“ชาติพันธุ์ไท” (หรือผู้ไท) หมายถึง ชนชาติหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เป็นกลุ่มที่ใหญ่ที่สุดรองลงมาจากกลุ่มไทลาว ชาวภูไทมีถิ่นฐานเดิมอยู่บริเวณอาณาจักรสิบสองจุไท (ปัจจุบันคือเตียน เปียน พู ในประเทศเวียดนาม) และอาณาจักรล้านช้าง (สปป. ลาว ในปัจจุบัน) ชาวภูไทอพยพเข้าสู่พื้นที่ของประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 ปัจจุบันพบชุมชนชาวภูไทส่วนใหญ่ตามแถบกลุ่มแม่น้ำโขง และเทือกเขาภูพาน ในเขตพื้นที่จังหวัด สกลนคร นครพนม มุกดาหาร และกาฬสินธุ์ (สุเทพ ไชยขันธุ์, 2556: 3)

วัตถุประสงค์

วัตถุประสงค์ครั้งนี้ เพื่อประเมินคุณค่าและวิเคราะห์ถึงภูมิปัญญาของชาติพันธุ์ไทในพื้นที่วิจัย ในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และเพื่อศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างชุดของภูมิปัญญาดังกล่าว กับสภาพภูมิประเทศของการตั้งถิ่นฐาน

วิธีการศึกษา

มี 4 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การศึกษาทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับ ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และชาติพันธุ์ไท 2) การศึกษาเกี่ยวกับสภาพทางภูมิศาสตร์และทรัพยากรธรรมชาติของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อันเป็นถิ่นฐานของชาวภูไทในประเทศไทย และแหล่งชุมชนของชาวภูไท เพื่อกำหนดพื้นที่ในการเก็บข้อมูลและเลือกชุมชนที่จะใช้เป็นกรณีศึกษา 3) การศึกษาภาคสนาม เพื่อเก็บข้อมูล เกี่ยวกับลักษณะทางกายภาพและการใช้พื้นที่ วิวัฒนาการของสังคม และการตั้งถิ่นฐาน และประเพณีไทที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม วิธีการเก็บข้อมูลประกอบด้วย 3.1 การสังเกต โดยจะใช้การสังเกตทั้งแบบมีส่วนร่วมและแบบไม่มีส่วนร่วม 3.2 การสัมภาษณ์ 4) การตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อหาข้อสรุปในการตอบคำถามของบทความ และจัดทำบทสรุปขั้นสุดท้ายเพื่อนำเสนอบทความ

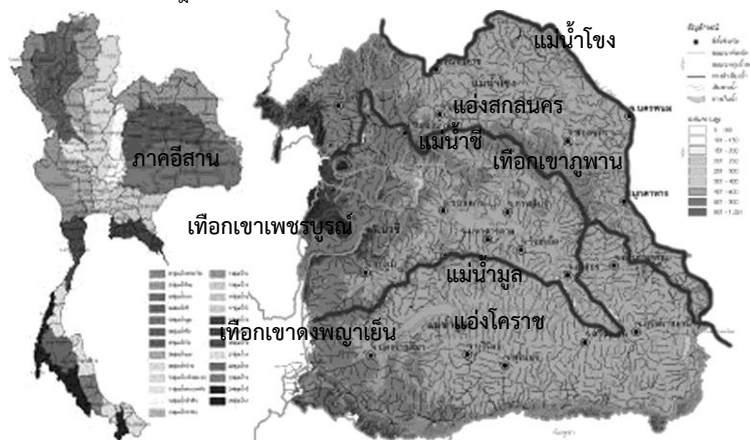
ชาติพันธุ์ไทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือที่นิยมเรียกกันทั่วไปว่า “ภาคอีสาน” นั้น ตั้งอยู่บนที่ราบสูงลักษณะกั้นกระหะโดยมีเทือกเขาสูงล้อมรอบตามชายขอบตอนกลางเป็นพื้นที่ราบเรียกว่า “แอ่งโคราช” และ “แอ่งสกลนคร” ทิศตะวันตกมีเทือกเขาเพชรบูรณ์และเทือกเขาตองพญาเย็นเป็นแนวกั้นแยกจากภาคเหนือและภาคกลาง ทางทิศใต้จรดชายแดนกัมพูชา มีแม่น้ำโขงกั้นเขตทางตอนเหนือและตะวันออกเฉียง

จาก สปป. ลาว ภาคอีสานมีเนื้อที่มากที่สุดคิดเป็นร้อยละ 33.17 ของประเทศไทย และมีประชากรคิดเป็น 1 ใน 3 ของประเทศ ภาคอีสานไม่มีพื้นที่ติดทะเล แหล่งน้ำสำคัญคือน้ำฝนและแม่น้ำต่างๆ เช่น แม่น้ำชี แม่น้ำมูล แม่น้ำปาว ทรัพยากรดินของภาคอีสานเป็นปัญหาสำคัญในของผู้คนในที่ราบสูงแห่งนี้เนื่องจากดินส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทรายและชั้นดินดานมีระดับตื้น ทำให้ดินกักเก็บน้ำไม่ดี แม้ว่าจะได้รับปริมาณน้ำฝนมากเท่ากับภาคอื่น แต่ภาคอีสานก็มักจะพบปัญหาขาดแคลนน้ำอยู่เสมอ ป่าไม้ส่วนใหญ่เป็นป่าเต็ง-รัง หรือป่าโปร่ง ซึ่งพบได้ทั่วไปในเขตที่ราบกั้นกระหะ นอกจากนี้ยังพบป่าดิบชื้นตามเทือกเขาสูงและที่ราบลุ่มแม่น้ำ ปัจจุบันภาคอีสานเหลือพื้นที่ป่าไม้น้อยที่สุดของประเทศไทย (ชัยศรี ธาราสวัสดิ์พิพัฒน์, 2548, 13)

ผลการศึกษาวรรณกรรมสรุปได้ว่า ปัจจัยทางธรรมชาติที่สำคัญที่มีอิทธิพลต่อการอยู่อาศัยในเขตพื้นที่ภาคอีสานได้แก่ 1) สภาพทางภูมิศาสตร์ 2) ภูมิอากาศ 3) ทรัพยากรดินและที่ดิน 4) ทรัพยากรน้ำ 5) ทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งปัจจัยทั้งห้าประการนี้มีลักษณะและคุณสมบัติที่แตกต่างจากภูมิภาคอื่นๆ ของประเทศไทย และมีอิทธิพลในการก่อเกิดลักษณะทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่เฉพาะตนของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในภาคอีสาน

ประชากรของภาคอีสานประกอบด้วยหลากหลายชนเผ่า กลุ่มที่ใหญ่ที่สุดคือกลุ่มชาติพันธุ์ลาว หรือไทอีสาน นอกจากนี้ยังมีชาติพันธุ์ย่อยต่างๆ เช่น เขมร ไส้ กูย (ส่วย) ญ้อ บลู่ (ข่า) และกูไท ซึ่งแต่ละชนเผ่าต่างมีวัฒนธรรม ประเพณี ภาษา การแสดง ดนตรี อาหาร ตลอดจนคติความเชื่ออันเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของตน นอกจากนี้ยังมีประชากรกลุ่มอื่นๆ เช่น คนไทยเชื้อสายจีน ญวน ผู้ย้ายถิ่นจากภาคอื่นๆ และชาวตะวันตก แม้จะประกอบด้วยชาติพันธุ์ที่หลากหลายแต่พบว่า ประชาชนสามารถอยู่อาศัยร่วมกันได้อย่างสงบสุขและสันติ โดยไม่เกิดความขัดแย้งทางเชื้อชาติหรือศาสนาแต่อย่างใด (มยุรี ปาละอินทร์, 2553: 24)

ภาพที่ 1 แสดง (ซ้าย) แผนที่แสดงปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยของประเทศไทย (ขวา) แผนที่แสดงสภาพทางภูมิศาสตร์และแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ชาวภูไทเป็นกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งในภาคอีสาน มีประชากรประมาณ 350,000 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 0.5 ของประชากรของประเทศไทย การศึกษาวรรณกรรมทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องพบว่า ชาวภูไทมีถิ่นฐานดั้งเดิมอยู่บริเวณแคว้นสิบสองจุไทย (ปัจจุบันคือเตียนเบียนฟู ประเทศเวียดนาม) และในราว พ.ศ. 2300-2320 ได้อพยพเข้าสู่อาณาจักรล้านช้าง ณ เมืองบก-เมืองวัง (ปัจจุบันอยู่ในเขต แขวงสะหวันนะเขต สปป. ลาว) และถูกกวาดต้อนข้ามแม่น้ำโขงเข้าสู่พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ในสมัยรัชการที่ 3 แห่งอาณาจักรรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2360) หลังจากความพ่ายแพ้ของเจ้าอนุวงศ์ และได้กระจายกันตั้งถิ่นฐานอยู่ตามแนวเทือกเขาภูพาน และที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง ปัจจุบันชุมชนชาวภูไทพบมากในเขตพื้นที่ จังหวัดนครพนม สกลนคร มุกดาหาร และกาฬสินธุ์ ชาวภูไทมีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมเฉพาะตน ซึ่งแตกต่างจากชาติพันธุ์อื่นๆ อย่างชัดเจน เช่น ภาษา การแต่งกาย อาหารการกิน การรักษาโรค ทำเลที่อยู่อาศัย ศิลปะการแสดง ตลอดจนความเชื่อ พิธีกรรม และประเพณีต่างๆ (ถวิล เกษรราช, 2556: 4)

ภาพที่ 2 แสดงชาวภูไทและวัฒนธรรมประเพณี

การทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องค้นพบว่า วัฒนธรรมและจารีตประเพณี ของชาวภูไทนั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเชื่อที่ว่าโลกประกอบด้วย 3 ส่วน คือ 1) โลกของมนุษย์ (Human) อันได้แก่สังคมของมนุษย์ซึ่งแบ่งได้จากระดับปัจเจกบุคคล ครอบครัว ชุมชน เมือง และอาณาจักรหรือประเทศ 2) โลกของธรรมชาติ (Natural) อันได้แก่สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติต่างๆ ประกอบด้วยสิ่งมีชีวิต เช่น พืชและสัตว์ต่างๆ และสิ่งไม่มีชีวิตคือ ดิน น้ำ ลม ไฟ 3) โลกของสิ่งเหนือธรรมชาติ (Supernatural) ได้แก่เทพเจ้า เทวดา ผีต่างๆ และขวัญ ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมของชาวภูไทซึ่งเป็นชนเผ่าที่นับถือผี (Animism) จนกระทั่งเข้านับถือศาสนาพุทธในราว พ.ศ.2300 ซึ่งโลกทั้งสามส่วนนี้ต่างซ้อนทับกันอยู่และสร้างผลกระทบต่อกันและกันโดยแบ่งแยกมิได้ เกิดเป็นโลกที่ผู้คนอาศัยอยู่นี้ พื้นฐานความเชื่อนี้ก่อให้เกิดขนบธรรมเนียมและจารีตประเพณี อันเป็นรูปแบบเฉพาะของสังคมชาวภูไท (นวม สกลซัง, 2556 สัมภาษณ์ที่บ้านโพนาดี อ.เขาวง)

ชาวภูไทนับแต่โบราณมีค่านิยมในการตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่ราบใกล้ภูเขา ซึ่งผู้รู้บางท่านให้ความเห็นว่า ภู=ภูเขา ไท=คน ภูไท=คนที่อาศัยอยู่ในแถบภูเขา (อุทัย อัยวรรณ, 2557 สัมภาษณ์ที่บ้านหนองห้าง อ.กุฉินารายณ์) มีพื้นที่ราบสำหรับการเกษตร มีแหล่งน้ำเพียงพอต่อการอุปโภคบริโภค และต้องใกล้ชิดกับพื้นที่ป่า ซึ่งเป็นแหล่งของทรัพยากรสำหรับปัจจัย 4 ในการดำรงชีวิต นอกจากนี้ชาวภูไทยังรักษาและสืบทอดความเชื่อในเรื่อง ฮีตสิบสองคองสิบสี่ อันเป็นความเชื่อพื้นฐาน ของกลุ่มชาติพันธุ์ไท-ลาว ไว้ได้เป็นอย่างดี เอกลักษณ์ของการตั้งถิ่นฐานและความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมธรรมชาติเช่นนี้ ก่อให้เกิดสภาพทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมเฉพาะตน ทั้งยัง

วารสารรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยกาฬสินธุ์

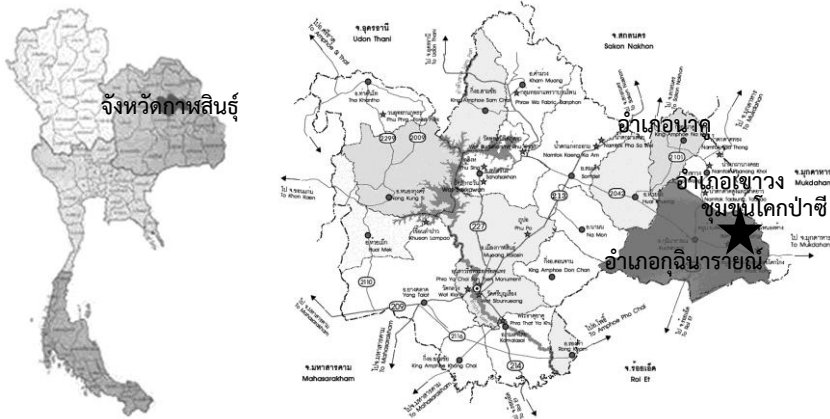
ปีที่ 4 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม – ธันวาคม 2558)

ได้หล่อหลอมให้เกิดภูมิปัญญาของชุมชนและชาติพันธุ์ในการจัดการวิถีชีวิต
สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดความสมดุลและยั่งยืน

พื้นวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้ชุมชนชาวภูไทในเขต อ.เขาวง อ.นาคู อ.ภูผินารายณ์ จ.
กาฬสินธุ์ เพื่อเป็นฐานในการเก็บรวบรวมข้อมูล และได้คัดเลือกชุมชนเพื่อเป็น
กรณีศึกษา ซึ่งเป็นชุมชนที่มีทำเลที่ตั้งสอดคล้องกับคติความเชื่อดั้งเดิมในการตั้งถิ่น
ฐานของชาวภูไท มีสภาพภูมิประเทศและทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ และ
ยังคงรักษาและสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีภูไทไว้เป็นอย่างดี โดยจะเรียกชุมชนวิจัยนี้
ว่า “ชุมชนโคกป่าสี” ซึ่งประกอบด้วย บ้านหนองห้าง ต.หนองห้าง และ ชุมชนบริเวณ
อ่างเก็บน้ำห้วยจุมจัง ต.จุมจัง อ.ภูผินารายณ์ จ.กาฬสินธุ์ ซึ่งเป็นชุมชนชาวภูไท
ที่เก่าแก่ ก่อตั้งในสมัยรัชกาลที่ 3 (กัตญญ แก้วหานาม, 2550: 27)

ชุมชนโคกป่าสีเป็นชุมชนขนาดกลาง 352 หลังคาเรือน บนเนื้อที่ 16.80
ตร.กม. ที่ตั้งห่างจากตัวเมืองกาฬสินธุ์ 120 กม. บนถนนสายกาฬสินธุ์-มุกดาหาร และ
ห่างจากกรุงเทพฯ 580 กม. มีประชากร 1,760 คน ประชากร 95% นับถือศาสนา
พุทธ 5% นับถือศาสนาคริสต์ ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ชุมชน
แห่งนี้มีความโดดเด่นในด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยในปี พ.ศ.2535 ชุมชนโคกป่าสี
ได้รับรางวัล “กรีนโกลบ อะวอร์ด” (Green Globe Award, 1992) ซึ่งเป็นรางวัล
ที่มอบให้แก่ชุมชนอนุรักษ์ธรรมชาติดีเด่นแห่งชาติ จัดโดยการปิโตรเลียมแห่ง
ประเทศไทย (ปตท.) (กัตญญ แก้วหานาม, 2550: 7)

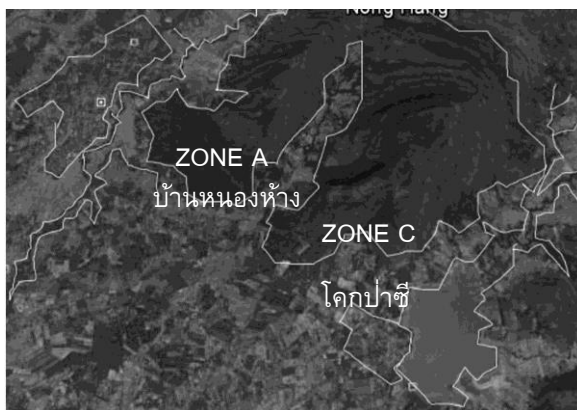
ภาพที่ 3 แสดง (ซ้าย) แผนที่ประเทศไทยแสดงจังหวัดกาฬสินธุ์ (ขวา) แผนที่ จ.กาฬสินธุ์ แสดงพื้นที่วิจัย

ชุมชนโคกป่าสีมีทำเลที่ตั้งอยู่บนที่ราบเชิงเขาภูศรีฐาน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเทือกเขาภูพาน ทำให้มีที่ราบที่กว้างใหญ่เพียงพอต่อการเกษตรซึ่งส่วนใหญ่ปลูกข้าวและพืชไร่อื่นๆ เช่น ถั่วลิสง ข้าวโพด เนื่องจากเป็นพื้นที่เชิงเขา จึงช่วยให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์เพราะได้รับน้ำและสารอาหารพืชจากภูเขา ชุมชนมีแหล่งน้ำที่สำคัญคือ ห้วยน้อย ห้วยม่วง ห้วยจุมจัง และอ่างเก็บน้ำห้วยจุมจัง และยังมีผืนป่าที่ยังคงอุดมสมบูรณ์คือ ป่าโคกป่าสีและภูศรีฐาน ซึ่งเป็นตอนป่าตามความเชื่อของชาวภูไท ถึงแม้ว่าแหล่งทรัพยากรเหล่านี้จะเคยถูกบุกรุกทำลายอย่างรุนแรงในช่วง พ.ศ. 2510-2525 แต่ชาวบ้านได้ร่วมมือกันในการอนุรักษ์และฟื้นฟูจนกลับมามีสภาพสมบูรณ์ได้ดังปัจจุบัน กล้วยธัญสำคัญของชาวบ้านคือการรื้อฟื้นคติความเชื่อของชาวภูไท ซึ่งมีความผูกพันกับทรัพยากรธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง เพื่อใช้เป็นเครื่องมือสำคัญในการปกป้องและบำรุงรักษาทรัพยากร (อุทัย อัยวรรณ, 2557 สัมภาษณ์ที่บ้านหนองห้าง อ.กุดฉินารายณ์)

การแบ่งเขตการใช้ประโยชน์จากที่ดิน (Land Use Zoning)

การวิจัยครั้งนี้ใช้องค์ความรู้จากการศึกษาแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม เพื่อทำการสำรวจภาคสนาม การสัมภาษณ์ผู้รู้ และประชาชนทั่วไป

เพื่อประเมินคุณค่าทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่วิจัย (Cultural Landscape Significant Assessment) เพื่อหาข้อสรุปเกี่ยวกับชุดของภูมิปัญญาของชาวภูไท ในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และความสัมพันธ์ระหว่างชุดของภูมิปัญญาดังกล่าวกับสภาพภูมิประเทศ ผลการศึกษาพบว่าสามารถแบ่งเขตการใช้ที่ดินของชุมชน ออกเป็น 4 เขต ภายใต้ปรัชญา “บ้าน-นา-ป่า-น้ำ” คือ 1) เขตอยู่อาศัย (Zone A: บ้าน) 2) เขตพื้นที่ที่ทำมาหากิน (Zone B: นา) 3) เขตป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติ (Zone C: ป่า) 4) เขตทรัพยากรน้ำ (Zone D: น้ำ) โดยในแต่ละเขต จะมีชุดของภูมิปัญญา ซึ่งแฝงอยู่ในรูปของคติ ความเชื่อ ประเพณี และกิจกรรมทางวัฒนธรรมต่างๆ ดังจะสรุปต่อไป

ภาพที่ 4 แสดงภาพถ่ายทางอากาศ แสดงแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญและการแบ่งเขตการใช้พื้นที่ (Zoning) เขตอยู่อาศัย: บ้าน (Zone A)

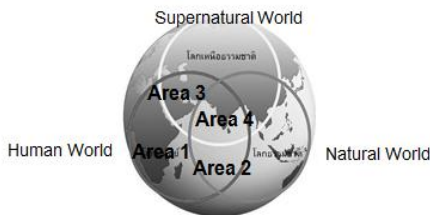
เขตอยู่อาศัยคือ บ้านหนองห้าง ซึ่งพื้นที่ถูกแบ่งออกเป็น 3 พื้นที่ย่อยคือ 1) พื้นที่อยู่อาศัย อันได้แก่อาคารบ้านเรือนและพื้นที่โดยรอบ 2) พื้นที่ทางศาสนาและความเชื่ออันได้แก่ วัด โบสถ์ (คริสต์) และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อของชาวภูไท เช่น หอระหลา หลักบ้าน หลักผีแจ่งเหือน 3) พื้นที่สาธารณะอันได้แก่ สถานที่ราชการต่างๆ เช่น โรงเรียน สถานีอนามัย สำนักงานกองทุนพัฒนาโคกป่าชี สหกรณ์

ชุมชน รวมทั้งพื้นที่สันหนนาการของชุมชน เช่น สนามกีฬา และสวนสาธารณะ ผลการศึกษาสามารถสรุปชุดของภูมิปัญญาของชาวภูไทเกี่ยวกับพื้นที่อยู่อาศัย ได้ดังนี้

ภาพที่ 5 แสดงภาพถ่ายทางอากาศชุมชนโคกป่าสี ภาพแสดงเขตพื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่ย่อย และบรรยากาศภายในชุมชน

บนพื้นฐานความเชื่อของชาวภูไทที่ว่าโลกประกอบด้วย 3 ส่วน ผลการวิเคราะห์พื้นที่และกิจกรรมภายในของเขตอยู่อาศัย (Zone A) เมื่อพิจารณาจากภาพของโลกสามส่วนจะพบพื้นที่ทับซ้อน (Intersection) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาในการจัดการการอยู่อาศัยร่วมกัน (Coexisting management) โดยพิจารณาได้เป็นรายพื้นที่ดังต่อไปนี้

ภาพที่ 6 โลกสามส่วนตามความเชื่อของชาวผู้ไท และการแบ่งพื้นที่ย่อยเพื่ออธิบายถึงชุดของภูมิปัญญาเกี่ยวกับเขตพื้นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ (Zone A)

พื้นที่ทับซ้อนที่ 1 (Area 1) เป็นพื้นที่ของมนุษย์ ชุดของความเชื่อและภูมิปัญญาในพื้นที่นี้ จะว่าด้วยการจัดการการอยู่ร่วมกันของปัจเจกชน ครอบครัว และชุมชน รวมทั้งความสัมพันธ์ต่อชุมชนภายนอกอื่นๆ และระดับมหภาคคือความสัมพันธ์ต่อรัฐ การศึกษาพบว่าแก่นสารสำคัญในการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ตามความเชื่อของชาวภูไทคือ “การอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขและสันติ” (Peaceful Coexist) ชาวภูไทเชื่อว่ามนุษย์สามารถสร้างสังคมที่สงบสุขและสันติได้ด้วยหลักการ “อยู่ร่วมกันด้วยความเคารพ” (Living by respect) ซึ่งแสดงออกได้ด้วยการรักษาสีทธิของตนและเคารพในสิทธิของผู้อื่น การให้เกียรติกัน การให้ความเคารพและยำเกรงต่อธรรมชาติและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (พิพัฒน์ อินทร์ยา, 2556 สัมภาษณ์ที่บ้านโนนนาดี อ.เขาวง) ครอบครัวภูไทเป็นครอบครัวขยาย ลักษณะบ้านเรือนจะขยายตัวต่อกันไปเรื่อยๆ ซึ่งเมื่อลูกๆ แต่งงานจะนิยมปลุกบ้านใกล้พ่อแม่ และบ้านจะเชื่อมถึงกันด้วยระเบียง ในระแวกเดียวกันจึงมักจะเป็นเครือญาติกันทั้งหมด ชาวบ้านไม่นิยมสร้างรั้วเพื่อแบ่งแยกบ้านแต่ละหลังออกจากกัน แต่จะมีที่ว่างระหว่างอาคารที่เรียกว่า “ลานบ้าน” ซึ่งช่วยรักษาความเป็นส่วนตัวของแต่ละครอบครัว แต่ไม่ตัดขาดจากครอบครัวอื่นและชุมชน นอกจากนี้ยังนิยมปลุกบ้านใกล้ชิดกับผู้นำทางจิตวิญญาณของชุมชน เช่น หมอเหยา หมอธรรม ชาวภูไทมีค่านิยมในการให้ความเคารพนับถือผู้มีศีลมีธรรมและผู้มีความรู้

พื้นที่ทับซ้อนที่ 2 (Area 2) ซึ่งเกิดจากการซ้อนทับระหว่างโลกมนุษย์กับโลกเหนือธรรมชาติ พบว่าภายในพื้นที่อยู่อาศัยจะมีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ และพื้นที่ทางจิตวิญญาณแทรกอยู่ด้วยเสมอ เช่น วัด โบสถ์ (คริสต์) หลักบ้าน ซึ่งพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้เป็นเสมือนหัวใจของชุมชน ดังจะเห็นได้จากผังบริเวณของชุมชนซึ่งอาคารบ้านเรือนจะกระจุกตัวหนาแน่น บริเวณสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ อีกทั้งตามความเชื่อของชาวภูไท เกี่ยวกับพื้นที่เหล่านี้ยังมีกุศโลบายในการสั่งสอนและควบคุมการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม ดังคำกล่าวที่ว่า “มิได้ยูผู้เด๋ยูน่น้ำเทวะะบูตเทวะะดา” (ภาษาภูไท) แปลว่า “ท่านไม่ได้อยู่ในบ้านนี้คนเดียวคนเดียว แต่ท่านอยู่ร่วมกับคนอื่นๆ อยู่กับครอบครัว อยู่กับสังคม ท่านอยู่ในสายตาของเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การวางตัว การปฏิบัติตนของท่าน ต้องเพียบพร้อมด้วยความเคารพต่อผู้อื่นและยำเกรงต่อเทวดาฟ้าดินสิ่งศักดิ์สิทธิ์” (จอม บุตรศรีรักษ์., 2556 สัมภาษณ์ที่บ้านชาด อ.นาดี)

พื้นที่ย่อยที่ 3 (Area 3) ซึ่งเป็นพื้นที่ซ้อนทับระหว่างโลกของมนุษย์และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ผลการศึกษาพบว่าชาวภูไทมีชุดของภูมิปัญญาในการ

ปรับตัว (Adaptation) ให้สามารถอยู่อาศัยได้โดยสอดคล้องกับสภาพธรรมชาติ อีกทั้งยังมีภูมิปัญญาในการปรับปรุง (Improvement) สภาพแวดล้อมให้เหมาะสมต่อการดำรงชีวิตประจำวัน ให้เกิดสภาวะอยู่สบาย (Comfort Zone) ซึ่งสอดคล้องกับหลักวิชาการสมัยใหม่ด้านสถาปัตยกรรมเขตร้อน (Tropical Architecture) 1) “สูตรบ้าน” คือองค์ความรู้และภูมิปัญญาในการเลือกทำเลในการตั้งถิ่นฐาน โดยชาวภูไทมีความเชื่อว่าควรตั้งบ้านเรือนบนพื้นที่สูง ใกล้เคียงกับภูเขาและป่าไม้ มีแหล่งน้ำเพียงพอต่อการอุปโภคบริโภค และต้องมีที่ราบเพื่อการเกษตร การแบ่งเขตพื้นที่ของชุมชนมักจะอิงแอบกับความเชื่อที่ว่าโลกประกอบด้วยสามส่วน ดังนั้นชุมชนชาวภูไทจึงมีเอกลักษณ์ในการจัด Zoning ที่ชัดเจนในการแยกเขตของมนุษย์ เขตของทรัพยากรธรรมชาติ และเขตของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อีกทั้งบริเวณที่เกิดการซ้อนทับ (Intersection Area) ก็ยังมีภูมิปัญญาและประเพณีเฉพาะอีกด้วย 2) “สูตรเรือน” คือองค์ความรู้และภูมิปัญญาในการปลูกเรือนซึ่งสอดคล้องกับภูมิอากาศแบบร้อนชื้น เช่น การปลูกเรือนตามตะวันเพื่อลดการรับแสงแดด การวางอาคารเพื่อรับลมประจำจากทิศตะวันตกเฉียงใต้ การยกใต้ถุนสูง นอกจากนี้ชาวภูไทยังมียุทธศาสตร์ความรู้ในหลักวิชาช่างก่อสร้างต่างๆ เช่น หลักการเลือกใช้ไม้และวัสดุเพื่อการก่อสร้าง มีชะหนบ (สิ่งที่ต้องทำ) และชะล่ำ (สิ่งที่ห้ามทำ) ที่ช่างก่อสร้างต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด เช่น การไหว้แม่ธรณีเพื่อขอขมาก่อนการก่อสร้าง การครอบครุช่าง การห้ามใช้ไม้ที่ฟ้าผ่า ไม้ที่จมน้ำ ไม้พะยูน ไม้มะเกลือถือเป็นไม้ชั้นสูงห้ามใช้ก่อสร้างบ้านเรือนของสามัญชน เหล่านี้ล้วนแต่มีคุณค่าเกี่ยวกับเทคนิคและวิธีการก่อสร้างและหลักจิตวิทยาสังคมแฝงอยู่ด้วยเสมอ (อุทัย อัยวรรณ, 2557 สัมภาษณ์ที่บ้านหนองห้าง อ.กุฉินารายณ์) เขตพื้นที่ท่ามาหาหิน: นา (Zone B)

ผลการสำรวจภาคสนามพบว่า ประชากรของพื้นที่วิจัยประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ บนเนื้อที่เพาะปลูกขนาด 1,502 ไร่ พืชที่ปลูกมากที่สุดคือข้าวเหนียว มะเขือเทศ ข้าวโพด และถั่วลิสง การศึกษาและทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องพบว่า มีชุดของความเชื่อรูปแบบหนึ่งซึ่งมีความเป็นสากลปรากฏอยู่ในทุกวัฒนธรรมทั่วโลก คือความเชื่อที่ว่าโลกคือแม่ของทุกสรรพสิ่ง หรือความเชื่อเกี่ยวกับพระแม่ธรีณี (The Mother Earth)

ภาพที่ 7 แสดง (ซ้าย 3 รูป) ความเชื่อเรื่อง Mother Earth ซึ่งปรากฏอยู่ในทุกวัฒนธรรมทั่วโลก (ขวา) พระแม่ธรณีตามความเชื่อของกลุ่มชาติพันธุ์ไต-ลาว และชาวภูไท ที่มา: <http://www.google.com>

ผลการศึกษาพบว่า พระแม่ธรณีเป็นเทพเจ้าที่ชาวภูไทให้ความเคารพบูชา ชาวภูไทมีความเชื่อว่าพระแม่ธรณีคือแม่ของทุกสรรพสิ่ง ความรู้และภูมิปัญญาของชาวภูไทเกี่ยวกับทรัพยากรดินและที่ดิน สามารถสรุปได้โดยเปรียบเทียบกับรูปลักษณ์ (Personal Appearances) ของพระแม่ธรณิดังนี้ 1) พระแม่ธรณีมีรูปโฉมและรูปร่างอันงดงาม เปรียบได้ดังทำเลที่เหมาะสมในการตั้งถิ่นฐาน ซึ่งต้องเป็นพื้นที่ที่มีสภาพภูมิประเทศ ภูมิทัศน์ และบรรยากาศที่สวยงาม น่าอยู่อาศัย อันจะสามารถจรรโลงใจให้เกิดความสุข และอำนวยความสะดวกให้ผู้คนสามารถสร้างสรรค์วัฒนธรรมอันงดงามได้ 2) พระแม่ธรณีมีผิวสีดำ เปรียบดังถิ่นฐานที่อุดมสมบูรณ์ซึ่งเป็นถิ่นที่ “ดินดำน้ำชุ่ม” พระแม่ธรณีผิวดำสื่อความหมายถึง ผืนดินที่มีเนื้อดินสีดำ มีซากพืชซากสัตว์และแร่ธาตุอาหารพืชมาก เป็นดินที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก 3) พระแม่ธรณีแต่งกายด้วยเครื่องทรงที่สลับหลากหลาย เปรียบดังถิ่นฐานที่อุดมสมบูรณ์ต้องประกอบไปด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ (Bio-diversity) ซึ่งความหลากหลายของพืชพรรณและสรรพสัตว์ จะสามารถปกป้องรักษาและเพิ่มเติมความอุดมสมบูรณ์ของพื้นดิน อีกทั้งยังสร้างสรรคจรรโลงความงดงามมาสู่ผืนดิน 4) พระแม่ธรณีมีสะโพกใหญ่หน้าท้องแบน เปรียบได้ดังลักษณะของหญิงที่มีความพร้อมที่จะตั้งครรภ์ เพื่อให้กำเนิดทารกที่แข็งแรง เปรียบดังถิ่นฐานที่อุดมสมบูรณ์เมื่อเพาะปลูกพืชพรรณใด

กีย่อมเจริญงอกงาม 5) พระแม่ธรณีมีผมสีเขียวหยักเป็นลอน เปรียบได้ดั่งผืนดินอันอุดมสมบูรณ์ต้องปกคลุมด้วยพืชพรรณอันเขียวขจี อันจะช่วยป้องกันการผุกร่อนและชะล้างหน้าดิน ทั้งยังสร้างความงดงามให้ผืนดิน ผมที่หยักเป็นลอนเปรียบได้ดั่งพุ่มเมฆฝน นำน้ำมาเพื่อการเพาะปลูก 6) พระแม่ธรณีมีหน้าอกใหญ่ เปรียบได้ดั่ง สตรีที่มีความสามารถในการให้นมบุตร 7) พระแม่ธรณีมีจิตใจที่เยือกเย็น เปรียบได้ดั่งถิ่นฐานที่มีสภาพธรรมชาติที่สงบสุข ไม่มีภัยภิบัตินทางธรรมชาติ เปรียบดั่งแม่ที่เยือกเย็น รักและห่วงใยลูก และพร้อมที่จะเป็นผู้ให้ทุกสิ่งทุกอย่างแก่ลูก 8) ชาวภูไทจะให้ความเคารพบูชาพระแม่ธรณีเป็นอย่างมากเปรียบเสมือนแม่ของทุกสรรพสิ่ง ภูมิปัญญาของชาวภูไทในการจัดการทรัพยากรดินและที่ดินสามารถสรุปได้ดังวลีที่ว่า “ปฏิบัติต่อแผ่นดินด้วยความรักและเอาใจใส่เหมือนปฏิบัติต่อแม่” (นวม สกุลซัง, พระจอม นิลนวล, 2557 สัมภาษณ์ที่บ้านโนนนาคี อ.เขาวง)

ชาวภูไทมีความเชื่อว่าพระแม่ธรณีทำงานเป็นทีม โดยมีเครือข่ายของเทพเจ้าที่ทำงานร่วมกัน (Network of God) ซึ่งมีฤทธิเดชดลบันดาลความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ผืนดินและพืชพรรณ และอาจบันดาลความเสียหายได้หากเกษตรกรไม่ปฏิบัติตามบูชาอย่างเหมาะสม เครือข่ายเทพเจ้าที่สำคัญได้แก่ พระแม่คงคา ผีนาผีไย (ผีและจิตวิญญาณแห่งที่ดินทางการเกษตร) ผีตาแฮก (ผีและจิตวิญญาณแห่งการเพาะปลูก) แม่โพสพ ผีปู่ตา (ผีและจิตวิญญาณบรรพบุรุษ) และ รุขเทวดา ซึ่งตามความเชื่อของชาวภูไท เทพเจ้าเหล่านี้มีอิทธิฤทธิ์ร่วมกัน เกื้อกูลกัน และสร้างผลกระทบต่อกันและกัน ดังนั้น พิธีกรรมการปฏิบัติบูชาต่อเทพเจ้าเหล่านี้จะต้องปฏิบัติตามเป็นองค์รวม ผลการศึกษาพบว่า การบูชาผีและเทพเจ้าเหล่านี้มีชุดของภูมิปัญญาและกุศโลบาย ในการสั่งสอนคนที่น่าสนใจเช่น การบูชาผีตาแฮก ซึ่งเป็นผีและจิตวิญญาณแห่งการเพาะปลูก มีอิทธิฤทธิ์ในการดูแลความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณธัญญาหาร นอกจากการบูชาผีตาแฮกก่อนทำการเพาะปลูกและหลังการเก็บเกี่ยวแล้ว ชาวภูไทมีคำสอนลูกหลานว่า เพื่อเป็นการบูชาผีตาแฮกชวนาต้องหมั่นไปยามนา (เยี่ยมนา) ไม่ให้ทิ้งร้าง อันเป็นการสอนให้คนขยันหมั่นเพียร ตรวจตราว่า ถอนหญ้า และรักษาข้าวให้สมบูรณ์ ซึ่งก็จะได้ผลผลิตที่ดีเพียงแต่คนโบราณสอนว่าเป็นการบูชาผีตาแฮก (บุญประสพ จรัสแสง, 2557 สัมภาษณ์ที่บ้านนาโก อ.กุฉินารายณ์)

ผีนาผีไยกับภูมิปัญญาในการถือครองที่ดิน เนื่องจากในสมัยโบราณระบบกฎหมายยังไม่ชัดเจน กรรมสิทธิ์การถือครองที่ดินเกิดจากระบบการสืบทอดตามสายสกุล กล่าวคือ ณ บริเวณที่สมบุรณ์ที่สุดของที่นาทุกแปลงชวนาจะสร้างศาลสำหรับผีนาผีไยไว้ เพื่อเป็นที่สถิตย์ของผีปู่ย่าตายายของตน ซึ่งเคยทำนาบนที่นาผืนนี้

มาก่อน นี่คือการครอบครองที่ดินที่แสดงความเป็นเจ้าของ เนื่องจากบรรพบุรุษของแต่ละครอบครัวเคยถือครองมาก่อน ลูกหลานของพวกเขาจึงมีสิทธิ์ถือครองที่ดินนี้สืบต่อไป (นาม สกุลซัง, 2557 สัมภาษณ์ที่บ้านพนนาดี อ.เขาวง)

เขตพื้นที่ป่าไม้และแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ: ป่า (Zone C)

การศึกษาความเป็นมาของชุมชนพบว่า ในระหว่าง พ.ศ. 2506-2530 ชุมชนโคกป่าซีได้รับผลกระทบเป็นอย่างมากจากการบุกรุกทำลายป่า จนกระทั่ง ปี พ.ศ.2533 ชาวบ้านได้ตระหนักถึงผลเสียต่อสภาพแวดล้อมและคุณภาพชีวิต จึงเกิดการรวมตัวกันด้วยความเข้มแข็ง เพื่อฟื้นฟูและรักษาแหล่งทรัพยากรของชุมชนเอาไว้ กลยุทธ์สำคัญของชาวบ้าน คือการรื้อฟื้นความเชื่อและขนบธรรมเนียมประเพณีภูไท ซึ่งมีความผูกพันกับป่าไม้และภูเขาอย่างลึกซึ้ง เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการฟื้นฟูและบำรุงรักษาป่าไม้ ชาวภูไทมีความเชื่อและค่านิยมในการตั้งถิ่นฐานใกล้ชิดกับภูเขาและป่าไม้ จึงพบว่าชุมชนชาวภูไทจะมีป่าไม้ประจำชุมชนเสมอ ซึ่งป่าชุมชนของชาวภูไทแบ่งได้เป็น 2 ชนิด คือ ป่าทำเล และป่าดอนปู่ตา ซึ่งผลการศึกษาถึงองค์ความรู้และภูมิปัญญาของชาวภูไทในการจัดการทรัพยากรป่าไม้สามารถสรุปได้ดังนี้

ภาพที่ 8 : แสดงภาพถ่ายทางอากาศชุมชนโคกป่าซี ภาพแสดงเขตพื้นที่ป่าไม้และแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ

ป่าทำเล คือป่าที่อยู่ติดกับชุมชน มีสภาพไม่ค่อยอุดมสมบูรณ์นัก ใช้สำหรับเลี้ยงสัตว์ในฤดูฝน ซึ่งท้องทุ่งเต็มไปด้วยข้าว ชาวบ้านจะนำวัวควายมาเลี้ยงในป่านี้ นอกจากนี้ป่าทำเลยังมีพืชผักต่างๆ และสัตว์ขนาดเล็ก ซึ่งชาวบ้านสามารถมาเก็บไปบริโภคได้โดยเสรี ป่าทำเลถือเป็นสาธารณะสมบัติซึ่งเปิดให้ชาวบ้านทุกคนสามารถเข้าถึง (Accessing) และใช้ประโยชน์ (Utilizing) ได้โดยเสรี การควบคุม (Controlling) จะเป็นไปตามมารยาททางสังคม เช่น ชาวบ้านทุกคนสามารถนำสัตว์เข้ามาเลี้ยงได้ การเก็บของป่าต่างๆ จะเป็นที่รับรู้ร่วมกันว่าควรเก็บแต่พอประมาณเท่าที่พอกิน ผู้ที่ฝ่าฝืน เช่น เก็บของป่ามากเกินไป จะถูกลงโทษด้วยมาตรการทางสังคม เช่น ถูกติฉินนินทา ชาวบ้านคนอื่นๆ ไม่พูดคุยกด้วย ซึ่งนับเป็นภูมิปัญญาในการใช้พลังทางสังคมเพื่อควบคุมพฤติกรรมมนุษย์รูปแบบหนึ่ง

ภาพที่ 9 แสดง (บน) สภาพของโคกป่าซีที่ยังอุดมสมบูรณ์ในปัจจุบัน (ซ้ายล่าง) ป่าทำเล (ล่าง) พิธีกรรมบวงสรวงดอนปู่ตาของชาวบ้าน

ป่าดอนปู่ตา คือป่าแห่งจิตวิญญาณของชุมชน ซึ่งชาวภูไทมีความเชื่อว่า “ขวัญ” ของบรรพบุรุษและชาวบ้านทุกคนเมื่อตายแล้วจะมาสถิตย์อยู่ในป่านี้ ทำให้ดอนปู่ตามีความศักดิ์สิทธิ์และได้รับความเคารพยำเกรงจากชาวภูไทมาแต่ครั้งโบราณ

ตามความเชื่อของชาวบ้าน ผู้บุกรุกหรือลบลู่ต่อป่า จะประสบเคราะห์กรรมต่างๆ บางรายอาจถึงแก่ชีวิตได้

ป่าดอนปู่ตาของพื้นที่วิจัยคือ โคนป่าซีและภูศรีฐาน ปัจจุบันมีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก และเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของชาวบ้าน เช่น การเก็บของป่า แหล่งไม้และฟืน และยังเป็นต้นน้ำของห้วยจุมจัง และอ่างเก็บน้ำห้วยจุมจัง ถึงแม้ว่าป่าดอนปู่ตาจะเคยถูกบุกรุกแผ้วถางป่าไม่อย่างรุนแรงมาก่อน แต่ชาวบ้านสามารถรวมตัวกันเพื่อฟื้นฟูและบำรุงรักษาแหล่งทรัพยากรธรรมชาตินี้ไว้ได้สำเร็จ จนกระทั่งในปี พ.ศ.2535 ชุมชนโคนป่าซี ได้รับรางวัล “กรีนโกลบ อวอร์ด” (Green Globe Award 1992) กลยุทธ์สำคัญซึ่งชาวชุมชนโคนป่าซีใช้เป็นเครื่องมือในการฟื้นฟูและบำรุงรักษาป่า คือการรื้อฟื้นความเชื่อและขนบธรรมเนียมประเพณีภูไท ซึ่งมีความผูกพันกับป่าไม้ ภูเขา และธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง ความเชื่อของชาวภูไทเกี่ยวกับดอนปู่ตาพอสรุปได้คือ

ชาวภูไทมีความเชื่อว่า “ขวัญ” ของชาวบ้านทุกคน สิ่งสถิตยอยู่ในป่าแห่งนี้ โดยมีพิธีกรรมสำคัญคือ 1) เมื่อทารกแรกเกิด พ่อแม่จะนำเศษของสายสะดือ ใส่ในห่อผ้าเล็กๆ พร้อมด้วยดอกไม้และเครื่องหอม แล้วนำมาแขวนไว้ในป่า เพื่อบอกกล่าวให้บรรพบุรุษรับขวัญและปกป้องรักษาสมาชิกใหม่ของชุมชน ในปัจจุบันแม้จะมีการทำคลอดในโรงพยาบาล แต่ชาวบ้านก็ยังสืบทอดประเพณีนี้ ด้วยการนำสาส์นเลือดหรือน้ำคร่ำของเด็กมาแขวนไว้ 2) การย้ายที่อยู่เข้าหรือออกจากชุมชน เช่น ผู้ที่มาแต่งงานกับคนในชุมชน การย้ายที่อยู่มาใหม่ หรือคนในชุมชนเดินทางไปทำงานหรือไปอยู่ที่อื่น จะมีทำพิธีบูชาปู่ตา เพื่อบอกกล่าวแก่บรรพบุรุษให้ช่วยคุ้มครองปกป้องรักษาบุคคลผู้นั้น 3) เมื่อคนในชุมชนเสียชีวิต จะมีพิธีกรรมเรียกขวัญของผู้ตายให้มาสถิตยในด้ายขาว และนำด้ายนั้นไปแขวนไว้ตามต้นไม้ในดอนปู่ตา จะเห็นได้ว่าพิธีกรรมเกี่ยวกับขวัญและดอนปู่ตาทั้งหมดนี้ คือภูมิปัญญาในการสร้างความรู้สึกร่วมเป็นเจ้าของ (Sense of belonging) ซึ่งทำให้ชาวบ้านทุกคนตระหนักว่าตนเป็นเจ้าของ มีสิทธิ์ในการใช้ประโยชน์ และมีหน้าที่ต้องปกป้องรักษาป่าแห่งนี้อย่างเท่าเทียมกัน (นวม สกุลซัง, 2557 สัมภาษณ์ที่บ้านโพนนาดี อ.เขาวง)

วัตถุประสงค์หลักในการบริหารจัดการป่าชุมชนโคนป่าซีคือ เพื่อใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้อย่างเป็นระบบและมีความยั่งยืน เพื่อกำหนดขอบเขตแนวป่าที่ชัดเจนและป้องกันการบุกรุกป่า และเพื่อปกป้องรักษาสภาพแวดล้อมของชุมชน ซึ่งการดำเนินงานที่ผ่านมาของคณะกรรมการป่าชุมชน ประสบความสำเร็จ

เป็นอย่างดี ผลการศึกษาพบว่ากลุ่มเกษตรกรประสบความสำเร็จของชุมชนโคกป่าชีคือ 1) ความศรัทธาที่เข้มแข็งของชาวบ้านต่อดอนปู่ตา 2) ความเข้มแข็งของชุมชน ความเป็นผู้นำที่ดี ความเสียสละของกลุ่มผู้อาวุโสและผู้นำชุมชน การกำหนดบทบาทหน้าที่ขององค์กรชุมชนที่ชัดเจน 3) การมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชนทุกภาคส่วน 4) การกำหนดข้อตกลงร่วมกันที่ชัดเจนเป็นลายลักษณ์อักษร และเป็นที่ยอมรับได้ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่าย เกี่ยวกับขอบเขตพื้นที่ป่า การใช้ประโยชน์จากป่า และการลงโทษผู้กระทำความผิด

เขตพื้นที่แหล่งทรัพยากรน้ำ: น้ำ (Zone D)

แม้ว่าภาคอีสานจะได้รับน้ำฝนในปริมาณมาก แต่เนื่องจากคุณภาพดินที่ไม่ดี ทำให้ไม่สามารถกักเก็บน้ำไว้ได้ จึงทำให้เกิดปัญหาภัยแล้งอยู่เป็นประจำ น้ำจึงเป็นทรัพยากรที่ผู้คนในภาคอีสานให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่ง และได้สร้างองค์ความรู้และชุดของภูมิปัญญา ในการบริหารจัดการน้ำให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด ผลการศึกษาชุมชนวิจัยพบว่าแหล่งน้ำสำคัญ 4 แหล่ง คือ ห้วยม่วง ห้วยน้อย ห้วยจุมจัง และอ่างเก็บน้ำห้วยจุมจัง ซึ่งแหล่งน้ำแต่ละแหล่งมีหน้าที่ ประโยชน์ใช้สอย และบทบาทบนพื้นที่ทางความเชื่อที่แตกต่างกัน อันทำให้ การเข้าถึง การใช้ประโยชน์ และการควบคุม มีลักษณะเฉพาะของแต่ละแหล่ง ภูมิปัญญาในการจัดการแหล่งน้ำทั้ง 4 แหล่งสามารถสรุปได้ดังนี้

ภาพที่ 10 ภาพถ่ายทางอากาศชุมชนโคกป่าชี ภาพแสดงเขตพื้นที่แหล่งน้ำของชุมชน

ห้วยม่วง แหล่งน้ำนี้จัดเป็นส่วนหนึ่งของป่าทำเล จึงถือว่าการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์จากห้วยม่วงนี้จะเปิดเสรีให้กับชาวบ้านทุกคน เช่น การใช้น้ำ การเลี้ยงสัตว์ การเก็บผักและพืชน้ำ และการจับสัตว์น้ำต่างๆ ห้วยม่วงเป็นแหล่งน้ำที่ไม่ค่อยอุดมสมบูรณ์มากนัก เนื่องจากอยู่ใกล้ชุมชนและเปิดให้ชาวบ้านเข้าถึงโดยเสรี การควบคุมการใช้ประโยชน์จะใช้มารยาททางสังคมตามหลักคลองสิบสี่ คือ ชาวบ้านแต่ละคนควรใช้ประโยชน์แต่พอดี แต่พอกินพอใช้ และต้องเหลือไว้ให้คนอื่นได้ใช้ด้วย ในลักษณะถ้อยทีถ้อยอาศัยแบ่งกันกินแบ่งกันใช้

ห้วยน้อย เป็นส่วนหนึ่งของดอนปู่ตา มีความอุดมสมบูรณ์อยู่มาก มีน้ำตลอดปี มีผักและพืชน้ำต่างๆ มีปลาและสัตว์น้ำจำนวนมาก โดยเฉพาะตะพาบน้ำ ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นสัตว์เลี้ยงของปู่ตาและห้ามจับโดยเด็ดขาด ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าผู้ลบลู่จะประสบเคราะห์ร้ายต่างๆ จนอาจถึงแก่ชีวิต ดังนั้น การเข้าถึงและการใช้ประโยชน์จากห้วยน้อย จะถูกควบคุมอย่างเต็มรูปแบบ ภายใต้ความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของดอนปู่ตา แม้ว่าชาวบ้านจะสามารถมายังห้วยน้อยเพื่อเก็บผักและพืชน้ำต่างๆ หรือจับปลาได้ แต่จะต้องแจ้งเพื่อขออนุญาตจากเฒ่าจ้ำและคณะกรรมการชุมชน ซึ่งจะพิจารณาเป็นรายกรณีไป และส่วนใหญ่จะอนุญาตเป็นหมู่คณะทั้งชุมชน ห้วยจุมจัง แหล่งน้ำนั้นนอกจากจะเป็นส่วนหนึ่งของดอนปู่ตาตามความเชื่อของชาวบ้านแล้ว ยังจัดอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติภูศรีฐานอีกด้วย ดังนั้น ห้วยจุมจังจึงได้รับการควบคุมอย่างเข้มข้นสูงสุด ตามความเชื่อในดอนปู่ตา และยังได้รับการคุ้มครองตาม พรบ.ป่าไม้แห่งชาติอีกด้วย การเข้าถึงและการใช้ประโยชน์จะต้องขออนุญาตต่อสำนักงานอุทยานแห่งชาติภูศรีฐานและคณะกรรมการชุมชน และจะอนุญาตเฉพาะกิจกรรมการท่องเที่ยวในบางพื้นที่ การศึกษาทางวิทยาศาสตร์และวนศาสตร์เท่านั้น ทำให้ในปัจจุบันห้วยจุมจังยังคงเป็นแหล่งน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก

อ่างเก็บน้ำห้วยจุมจัง สร้างขึ้นตามโครงการพระราชดำริเมื่อ พ.ศ.2528 จัดเป็นเขื่อนดินขนาดเล็ก สันเขื่อนยาว 1,800 เมตร กักเก็บน้ำได้ 430 ล้านลูกบาศก์เมตร เป็นแหล่งน้ำดิบสำหรับระบบประปา และเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญของ อ.กุฉินารายณ์ และยังช่วยสร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้านด้วยการปลูกผักตามแนวตลิ่งและการเลี้ยงปลาในกระชัง อ่างเก็บน้ำห้วยจุมจังจัดเป็นที่ราชพัสดุในกรมชลประทาน ถือเป็นสาธารณะสมบัติของประชาชนไทย แต่เนื่องจากอยู่ใกล้ชิดกับชุมชนโคกป่าสีจึงทำให้ได้รับผลกระทบทั้งด้านดีและด้านเสีย คณะกรรมการชุมชนจึงได้ร่วมมือกับสำนักงานชลประทานห้วยจุมจัง บริหารจัดการแหล่งน้ำนี้ร่วมกันให้

เป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย โดยการกำหนดเขตการใช้ประโยชน์ (Zoning) อย่างชัดเจนของกิจกรรม 1) การปลูกผัก 2) การเลี้ยงปลา 3) การท่องเที่ยว เพื่อไม่ให้แต่ละกิจการส่งผลกระทบต่อกัน อีกทั้งมีการกำหนดอัตราการเสียค่าบำรุงที่ชัดเจนและยุติธรรม ผลการศึกษาพบว่า การบริหารจัดการอ่างเก็บน้ำห้วยจุมจังนี้ เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึง “พลวัต (Dynamic) ของภูมิปัญญาของชาวภูไท” ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่มีความสามารถในการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมและปัจจัยทางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปได้ ปัจจัยที่ช่วยให้ชุมชนโคกป่าสีสามารถปรับตัวเข้ากับความเสี่ยงได้เป็นอย่างดีเกิดจาก 1) ความเข้มแข็งของชุมชน อันเกิดจากรากเหง้าวัฒนธรรมของชาวภูไท ที่เน้นการเคารพผู้อาวุโสและผู้นำ อีกทั้งยังมีเหนียวแน่นในเผ่าพันธุ์และพวกพ้อง ทำให้เกิดพลังความสามัคคีและร่วมมือร่วมใจกันเป็นอย่างดีในชุมชน ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดีจากชาวบ้านทุกคน 2) ความสามารถในการปรับตัวเข้ากับความเสี่ยงของชาวภูไท เนื่องจากเป็นวัฒนธรรมอ่อน (Soft Culture) ไม่ได้มีข้อจำกัดตายตัวในประเพณีต่างๆ ทำให้ชาวภูไทมีความสามารถสูงในการปรับตัวเข้ากับความเสี่ยงใหม่ๆ สามารถต้อนรับและอยู่ร่วมกับผู้มาเยือนที่แตกต่างทางวัฒนธรรมได้ แบบแผนปฏิบัติต่างๆ สามารถปรับเปลี่ยนได้ตามความเหมาะสม 3) ความสามารถในการให้ความร่วมมือและสามารถทำงานร่วมกับฝ่ายรัฐได้ดี ของกลุ่มผู้นำชุมชนและชาวบ้าน ทำให้ไม่เกิดเงื่อนไขความขัดแย้ง เกิดเอกภาพในทิศทางการพัฒนาร่วมกันทั้งจากหน่วยงานราชการและประชาชนในท้องถิ่น

การประเมินความสำคัญทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม

ชุมชนโคกป่าสีแสดงถึงเอกลักษณ์ด้านทำเลการตั้งถิ่นฐานของชาวภูไท อันประกอบด้วย เขตพื้นที่สำคัญ 4 ส่วนภายใต้ปรัชญา บ้าน-นา-ป่า-น้ำ อันได้แก่เขตพื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่ทำมาหากิน พื้นที่แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ และพื้นที่แหล่งน้ำ อีกทั้งยังคงรักษาสภาพแวดล้อมและความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติไว้ได้เป็นอย่างดี ความสามารถในการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างเขตพื้นที่ทั้ง 4 ก่อให้เกิดชุดของความรู้และภูมิปัญญาในการบริโภคทรัพยากรอย่างสมดุลและยั่งยืน ความสำคัญทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม ของพื้นที่วิจัยมีครบทั้ง 4 คุณค่าคือ 1) คุณค่าทาง

ประวัติศาสตร์ (Historical Value) เนื่องจากเป็นชุมชนเก่าแก่นับแต่ยุคต้นรัตนโกสินทร์ มีหลักฐานทางโบราณคดีมากมายที่บอกเล่าถึงเรื่องราวการตั้งถิ่นฐานของชาวภูไทในประเทศไทย 2) คุณค่าทางความงาม (Aesthetic Value) เนื่องจากชุมชนมีที่ตั้งอยู่บนที่ราบเชิงเขาและมีสภาพธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ มีความงดงาม อีกทั้งอาคารบ้านเรือนต่างๆ ในชุมชน ยังคงรักษารูปแบบการวางผังหมู่อาคาร และเอกลักษณ์สถาปัตยกรรมท้องถิ่นเอาไว้ได้อย่างงดงาม 3) คุณค่าทางสังคม (Social Value) เนื่องจากชาวบ้านยังคงร่วมมือร่วมใจกันเป็นอย่างดีในการสืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมของตน ชาวบ้านรวมตัวกันเหนียวแน่นเพื่อปกป้องและรักษาแหล่งทรัพยากร เกิดเป็นความเข้มแข็งของชุมชน 4) คุณค่าทางวิทยาศาสตร์ (Scientific Value) ความสามารถในการจัดการ ดิน ป่าไม้ สัตว์ป่า และแหล่งน้ำ เป็นความรู้ทางวิทยาศาสตร์และการบริหารจัดการที่แท้จริง ซึ่งแฝงมาในรูปของคติและความเชื่อเป็นการโน้มน้าวให้ผู้คนสืบทอดและรักษาโดยอ้อม (soft persuade)

บทสรุปและอภิปรายผล

ชาวภูไทในประเทศไทยมีประวัติศาสตร์อันยาวนาน มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมเฉพาะตนในด้าน ภาษา อาหารการกิน ศิลปะการแสดง เครื่องแต่งกาย และมีความเชื่อที่เข้มแข็งในการอยู่ร่วมกันอย่างแบ่งแยกมิได้ ของโลก 3 ส่วน คือโลกของมนุษย์ โลกของธรรมชาติ และโลกของสิ่งเหนือธรรมชาติ ชาวภูไทมีทัศนคติในการมองโลกแบบองค์รวมซึ่งมุ่งหวังความสุข ความสมดุลและยั่งยืนในการอยู่ร่วมกันของโลกทั้งสามส่วนนี้ ดังนั้นปรัชญาสำคัญในการดำเนินชีวิตของชาวภูไทคือ “การอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขและสันติ” ซึ่งสิ่งที่จะก่อให้เกิดได้ก็คือ “ความเคารพรัก” อันได้แก่ การเคารพตนเอง การเคารพผู้อื่นและสังคม ความเคารพรักต่อธรรมชาติ และการปฏิบัติบูชาด้วยความยำเกรงต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ทั้งหมดนี้ก่อให้เกิดเป็นชุดของภูมิปัญญาในการตั้งถิ่นฐาน การบริหารจัดการทรัพยากร การปรับตัวให้เข้ากับข้อจำกัดของสภาพธรรมชาติ และความสามารถในการปรับปรุงสภาพแวดล้อมเพื่อให้เกิดความอยู่ดีกินดี และนำความสุขความเจริญมาสู่ชุมชนและสังคมของตน ก่อเกิดเป็นเอกลักษณ์ทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชาวภูไทอันมีคุณค่าสมควรได้รับการรักษาและสืบทอดต่อไป การศึกษาในพื้นที่พบว่ายังมีภูมิปัญญาของชาวภูไทอีกจำนวนมากที่

ไม่ได้รับการสืบทอดและอาจสูญหายไป เช่น ความรู้เกี่ยวกับพืชพรรณต่างๆ ในป่าดอนปู่ตา ซึ่งมีประโยชน์ทางเภสัชวิทยา รวมทั้งยังขาดการศึกษาเกี่ยวกับระบบนิเวศน์และความหลากหลายทางชีวภาพในป่าแห่งนี้ด้วย ในทางสถาปัตยกรรมพบว่าภายในวัดบ้านหนองห้างมีสิมโบราณอายุกว่า 200 ปี ตามแบบศิลปะสถาปัตยกรรมล้านช้าง ซึ่งกำลังทรุดโทรมไปตามกาลเวลา ควรได้รับการอนุรักษ์เป็นอย่างยิ่ง

เอกสารอ้างอิง

- กัตัญญ แก้วหานาม. 2550. การศึกษาพัฒนาแหล่งเรียนรู้และบทเรียนท้องถิ่น ต. หนองห้าง อ.กุฉินารายณ์ จ.กาฬสินธุ์. มหาวิทยาลัยราชภัฏกาฬสินธุ์, กาฬสินธุ์.
- จอม บุตรศรีรักษ์. 2556, ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ, สัมภาษณ์ที่บ้านชาด อ.นาาคู จ.กาฬสินธุ์
- จอม นิลนวล, พระ. 2557, ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ, สัมภาษณ์ที่บ้านโนนนาคี อ.เขาวง จ.กาฬสินธุ์
- ถวิล เกษรราช. 2538. ประวัติผู้ไทย. กรุงเทพมหานครการพิมพ์, กรุงเทพฯ.
- บุญประสพ จรัสแสง. 2557, ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ, สัมภาษณ์ที่บ้านนาโก อ.กุฉินารายณ์ จ.กาฬสินธุ์
- ประมาณ เทพสงเคราะห์. 2549. ภูมิทัศน์วัฒนธรรมกับการพัฒนา. สำนักพิมพ์ กระทรวงมหาดไทย, กรุงเทพฯ.
- พิพัฒน์ อินทร์ยา. 2556, ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ, สัมภาษณ์ที่บ้านโนนนาคี อ.เขาวง จ. กาฬสินธุ์
- นวม สกลซัง. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ. 2556. สัมภาษณ์ที่บ้านโนนนาคี อ.เขาวง จ.กาฬสินธุ์
- สุเทพ ไชยจันทร์. 2556. ผู้ไทลูกแกน. ดวงใจการพิมพ์, กรุงเทพฯ.
- อุทัย อัยวรรณ. 2557, ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ, สัมภาษณ์ที่บ้านหนองห้าง อ.กุฉินารายณ์ จ.กาฬสินธุ์
- Taylor, K. 2009, 'Cultural Landscape and Asia: Reconciling International and Southeast and East Asian Regional Value', Landscape Research, Vol.34:1.